

На думку Софії Русової, мало мати вихователів з відповідною науковою підготовкою, необхідно, щоб усе громадянство розуміло велику вагу виховання й утворювало найкращі для цього умови. Власне, всі ці дороговказні ідеї видатного українського педагога складають **перспективи подальших наших розвідок** у даному напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богуш А. Біологічне та соціальне у поглядах С. Русової на виховання / А. Богуш // Дошкільне виховання. – 1996. – № 9. – С. 8–9.
2. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції / О. В. Джус. – Івано-Франківськ : Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника, 2002. – 260 с.
3. Лесгафт П. Ф. Сімейне виховання дитини та значення [Текст] / П. Ф. Лесгафт. – М. : Педагогіка, 1991. – 176 с.
4. Проскура О. С. Ф. Русова й концепція українського дитячого садка / О. С. Проскура // Дошкільне виховання. – 1991. – № 7. – С. 12–14 ; № 10. – С. 16–18.
5. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Ф. Русова. – Прага, 1924. – 304 с.
6. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори : в 4 кн. / С. Ф. Русова ; за заг. ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернівці : Чернігівські обереги, 2009. – Кн. 4. – 328 с.
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 303 с.
8. Ушинський К. Д. Про виховання розуму / К. Д. Ушинський // Твори : в 6 т. – К. : Радянська школа, 1955. – Т. 6. – С. 371–379.

Дата надходження до редакції: 21.01.2016 р.

МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО- ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ОСВІТНЬОЇ РЕФОРМИ»

УДК 371.315.6:371.33:373.5

Ольга БАРАБАШ,
кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
Івано-Франківського ОШПО

Любов МАРТИНЮК,
учитель початкових класів
Коломийської спеціалізованої загальноосвітньої
школи I-III ступенів № 5 імені Тараса Шевченка
Коломийської міської ради

ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА РІВНІ «ВЧИТЕЛЬ-УЧЕНЬ» В УМОВАХ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

У статті уточнено особливості діалогічної взаємодії на рівні «вчитель-учень» в умовах розвивального навчання. Показано, що її теоретичною основою є моделі, схеми, попередньо обґрунтовані способи дії, які застосовують у навчальній діяльності молодші школярі. Розкрито необхідність спе-

ціальної роботи педагога на уроці щодо організації навчального діалогу шляхом створення проблемних навчальних ситуацій.

Ключові слова: розвивальне навчання, діалогічна взаємодія, діалог, навчальна ситуація.

В статті уточнені особливості диалогічного взаємодіяння на рівні «учитель-ученик» в умовах розвиваючого навчання. Показано, що його теоретичної основою являються моделі, схеми, попередньо обґрунтовані способи діяльності, які застосовують в навчальній діяльності молодші школярі. Розкрито необхідність спеціальної роботи педагога на уроці по організації навчального діалогу шляхом створення проблемних навчальних ситуацій.

Ключевые слова: *розвиваюче навчання, диалогічне взаємодіяння, діалог, навчальна ситуація.*

In the article the features of dialogic co-operation are specified at level «teacher-student» in the conditions of developing studies. It is noted that its theoretical basis are models, charts, preliminary grounded methods of action, which apply in educational activity junior schoolboys. The necessity of teacher's special work in the classroom on the educational dialogue organization by creating problematic educational situations is revealed.

Key words: *developing education, dialogical interaction, dialogue, learning situation.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Гуманістична парадигма, яка утвердилася в другій половині ХХ ст., спрямована на виявлення та утвердження людського смислу педагогічної реальності. Новий підхід спрямовує педагогів на розвиток творчого потенціалу суб'єктів навчально-виховного процесу, рівність позицій у діалого-дискусійних формах навчання. Таким чином, за кожним учасником навчально-виховного процесу визнається право самостійно діяти, бути рівноправним партнером у пошуку нових знань, нових смислів та цінностей. Тому більшість сучасних педагогічних інновацій так чи інакше виходять на діалогічність як на стратегію педагогічного впливу. У системі розвивального навчання Д. Ельконін – В. Давидова діалогічна взаємодія є основою для досягнення розвивальних цілей у навчанні молодших школярів, зокрема розвитку теоретичного мислення. Оскільки ми розглядаємо діалогічну взаємодію на рівні «вчитель-учень», то необхідно уточнити її особливості в розвивальному навчанні.

Аналіз наукових досліджень і публікацій.

Загальновідомо, що тип педагогічного спілкування пов'язаний із вибором професійної позиції вчителя. Відповідно він може будуватися або за принципами монологу, або навпаки – діалогу. Під впливом гуманістичних тенденцій у педагогічній теорії та практиці розширилися межі розуміння поняття «діалог», точніше «обличчя діалогу», який «...виражає діалогічність самого змісту мислення й діяльності сучасної людини» [1, с. 4]. Власне, останнім він стає за умов, коли відповідає основним ознакам діалогічної взаємодії, серед яких виділяють рівність позицій, партнерські стосунки між учителем та учнями, суб'єктність, відкритість у спілкуванні, позитивне ставлення один до одного, персоніфікацію висловлювань, пошук рішень з урахуванням усіх думок тощо (В. Андрієвська, Г. Балл, А. Волинець, Г. Дьяконов, Г. Ковальов, В. Мазяр, Т. Флоренська, І. Шишова та ін.). Так, В. Андрієвська підкреслює, що діалог як форма спілкування дає можливість створювати умови для розвитку мотивації та творчого характеру

учіння, для сприятливого мікроклімату навчання й успішного перебігу соціально-психологічних процесів у дитячому колективі, для максимальної орієнтації навчального процесу на індивідуальні та особистісні характеристики учнів [1, с. 61].

У дослідженнях В. Репкіна та Н. Репкіної доведено, що різнопланові ефекти розвитку (пізнавальні процеси, міжособистісні стосунки, індивідуальні особливості розвитку) є наслідком не тільки зміни змісту навчання молодших школярів, методів навчання, а й самого типу педагогічної діяльності вчителя [7]. Учені дійшли висновку, що найвища результативність та продуктивність спостерігається тільки в тому випадку, коли педагог у своїй практиці досягнув діалогічного типу педагогічної взаємодії.

Педагогічна взаємодія є одним із ключових понять сучасної педагогіки, оскільки є найбільш суттєвою характеристикою навчальної діяльності. Вона (взаємодія) відображає зовнішню, організаційну складову процесу набуття нового знання. Варто зауважити, що психологи і педагоги наголошують на необхідності діяти сучасному педагогові на основі психологічних знань. Так, О. Вишневський робить висновок про те, що «психологічну основу педагогіки співробітництва становлять суб'єкт-суб'єктні стосунки – співпраця двох суб'єктів. На думку автора, цей тип взаємин є для навчально-виховного процесу оптимальним, адже, з одного боку, він зберігає за вчителем функцію управління, а з іншого – надає учневі можливість діяти самостійно» [2, с. 68-69].

Особливості взаємодії між учителем та учнями в системі розвивального навчання Д. Ельконіна – В. Давидова знайшли своє відображення в публікаціях Д. Ельконіна, В. Давидова, В. Репкіна, В. Зінченка, Г. Цукерман, О. Дусавицького, М. Каменської, В. Кудрявцева, І. Старагіної, Ю. Полуянова, З. Шилкунової, О. Кондратюк, І. Толмачової та ін. Загалом її характеризують як діалогічну форму спілкування, суб'єкт-суб'єктну взаємодію, «квазідослідницьку» діяльність, навчальне співробітництво.

Мета статті – уточнити особливості діалогічної взаємодії на рівні «вчитель-учень» в умовах розвивального навчання, розкрити необхідність спеціальної роботи педагога на уроці щодо організації навчального співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи сутність розвивального навчання, В. Давидов писав: «Засвоєння теоретичних знань відбувається у формі їх постійного діалого-дискусійного співробітництва і спілкування як між собою (тих, хто навчається), так і з учителем» [3, с. 517]. Свого часу вчений зробив припущення стосовно того, що оволодіти будь-якою формою діяльності, пов'язаною з іншими людьми, можна тільки через співробітництво «дорослих учнів» і «майстрів». Тому комфортним у навчанні молодших школярів вважають середовище, яке заохочує до взаємодії, вільного висловлювання власних гіпотез, аргументів на їх користь, постійного позитивного зворотного зв'язку. Так, М. Камінська характеризує взаємодію як «дії вчителя у співробітництві з учнями», коли педагог змістовно вмонтовує свої дії у спільну з учнем навчальну діяльність [5, с. 23]. Для того, щоб ініціювати пізнавальну активність учнів, він здійснює певні дії. Зокрема, основою для організації «квазідослідницької» діяльності є спеціальні запитання, що опосередко-

вано оцінюють версії результатів, способів, а також обґрунтувань розв'язків дітей («Хто правий?», «Хіба ми цього не вміємо...?», «Чи можна так робити?»); версії «своїх» спроб, способів і обґрунтувань («А у мене вийшло...», «Я думаю так...»); моделі та схеми дій, відомих дітям, для виявлення їх придатності у вирішенні нової навчальної задачі. Автор також оцінює професійні дії вчителя як «режисуру» групової тактики і «безпечного» спілкування змістового «сценарію» співробітництва в навчальній діяльності. Щодо діалогу в практиці навчання, то його цінність, на думку автора, полягає в тому, що він дозволяє усвідомити виникнення нового знання, пов'язати його з відомим, а також бачити межі його застосування. Схожі думки знаходимо у філософських роздумах В. Зінченка, який зазначає, що навчальна діяльність, як і будь-яка інша, включає не тільки когнітивні, оперативно-технічні аспекти діяльності, але й таку людську цінність, як живу комунікацію, що породжує емоції, почуття, переживання, афекти. На думку вченого, комунікація є необхідною умовою особистісного і майбутнього професійного росту [4, с. 28]. Зокрема, Г. Цукерман виділяє наступні критерії навчального співробітництва: однопредметність; наявність різних точок зору з приводу одного предмета обговорення; ініціативність того, хто навчається, в побудові спільних дій із тим, хто навчає; ситуація, де немає зразків та репродукція неможлива [8].

Таким чином, у психолого-педагогічній системі розвивального навчання Д. Ельконіна – В. Давидова взаємодія між учасниками навчання відіграє ключову роль, оскільки забезпечує появу результатів та ефектів особистісного розвитку молодших школярів. Таке спеціально організоване спілкування, яке відбувається на рівнях «учитель-учень» та «учень-учень», за логікою розгортання нагадує дослідження, теоретичною основою якого є моделі, схеми, попередньо обґрунтовані способи дій. Власними професійними діями педагог структурує діалог (полілог) для того, щоб створити проблемну ситуацію пізнавального характеру.

Коли ми говоримо про урок як навчальний діалог учителя з учнями, то маємо на увазі не тільки ситуацію «запитання – відповідь» (обмін репліками), а відповідну професійну позицію вчителя стосовно учнів. В її основі намагання зробити дітей активними учасниками процесу навчання, залучити їх до спільної з педагогом пошукової діяльності. Це завдання вчитель ставить перед собою на кожному уроці, однак може вирішити його тільки діючи «зсередины», тобто як рівноправний учасник діалогу. За таких умов його пропозиції, думки, оцінки є відкритими для критики так само як і дії та висловлювання інших учасників спілкування. Зразок такої моделі поведінки відпрацьовується під час спеціального тренінг-курсу «Вступ у шкільне життя». Упродовж кількох уроків учитель демонструє і починає відпрацьовувати прийнятні способи ведення дискусії, вміння вести діалог, слухати і чути, закріплює їх у вигляді спільних правил поведінки. Після проведення парної чи групової роботи засобами рефлексії вводяться критерії аналізу ефективності та результативності роботи групи чи пари.

Діалог, як правило, вибудовує з окремих реплік, які згодом можуть бути використані по-різному. В процесі постановки навчальної задачі ці спеціальні одиниці висловлювання підводять учнів до усвідомлення і формулювання проблеми. Під час конструювання нового способу дій ці ж репліки підштовхують учнів до висловлення і перевірки гіпотез, забезпечуючи тим самим «привласнення» інтелектуального відкриття. Цьому допомагають такі прийоми, як відкриті запитання, навчальні ситуації, в яких учень знаходиться у рефлексивній позиції, провокації, ситуації ризику, пастки тощо.

Наприклад, на уроці математики в 4 класі з теми «Додавання і віднімання дробів з однаковими знаменниками» вчитель навчальною задачею ставить додавання і віднімання дробів з однаковими знаменниками. Задля цього він пропонує учням порівняти натуральні та дробові числа, а результати обговорення помістити у таблицю (табл.).

Таблиця

Результати порівняння натуральних та дробових чисел

	Натуральні числа	Дробові числа
Можливі дії	вимірювати і будувати величини	вимірювати і будувати величини
	знаходити «місце» на числовій прямій	знаходити «місце» на числовій прямій
	порівнювати	порівнювати
	додавати і віднімати	
	множити і ділити	

Пропонуємо фрагмент уроку:

Світлана: Табличка незаповнена.

Олександра: Є знаки запитання.

Учитель: Як ви думаєте, чи можна додавати і віднімати, множити і ділити дробі?

Роксолана: Думаю, що так.

Учитель: Це твоє припущення. А ти, Юлечко, як думаєш?

Юліана: Також думаю, що можна.

Учитель: А чому ви так думаєте? Чому дробі можна додавати і віднімати, множити і ділити.

Павло: Якщо натуральні числа можна додавати і віднімати, множити і ділити, то і з дробовими числами можна виконувати ці ж дії, адже це ЧИСЛА.

Учитель: Число – це результат вимірювання величини, а числа можна додавати і віднімати, множити і ділити. Усі?

Діти: Так.

Оскар: Згоден.

Учитель: Ставимо перед собою завдання перевірити це припущення, чи можна додавати дробі. Павлик стверджує, що, якщо це числа, то повинні!

На кожному уроці під час фронтальної роботи діти постійно реагують на кожну репліку як учителя, так і однокласників. Складаючи вказівні пальчики рук «плюсом», вони погоджуються, схвалюють відповідь однокласника, а демонструючи пальчиками «мінус», вони не погоджуються, заперечують неправильну, на їхню думку, відповідь. Учитель помічає ці знаки дітей і запитує: «Ти згоден?», «Із чим саме не згоден?», «А як ти думаєш?», «Про що це говорить?», «Які висновки можна з цього зробити?», «Нам вдалося тебе переконати?» або «Чи переконали ми інших (дітей, які спочатку займали іншу позицію)?». Важливо підтримувати, хвалити не тільки результат, а й сам перебіг роботи групи чи пари: «Ваша група працювала дуже добре», «Твоє припущення допомогло нам знайти новий спосіб дій». В. Зінченко вважає, що такі дії характеризують «хорошого педагога», який персоніфікує знання, вводить його в життєвий контекст, звертає увагу учня на те, що залишилося нез'ясованим [4, с. 28].

Показником результативності проведеної роботи з формування в дітей умінь вести дискусію є розгортання діалогу без участі учителя. І це – найбільш значні, найбільш зворушливі моменти, які демонструють готовність учнів вирішувати проблеми. З часом діалог, який зазвичай розгортається зовні, інтеріоризується – переходить у внутрішній план дій. Це – діалог із самим собою в процесі пошуку відповіді на питання, визначення власної оцінки. Урок, який викликав в учня пізнавальний інтерес, стимулює до внутрішнього діалогу й після його закінчення, а це вже, як зазначають психологи, показник особистісного зростання школяра. Наприклад, у процесі вивчення теми «Обчислення площі фігур» учень задає запитання:

Учень: Я знаю, як обчислювати площі фігур із прямим кутом – прямокутника, трикутника (зводячи їх до прямокутників). А як же обчислити площу паралелограма?

Учитель: А що із паралелограмом не так?

Учень: Там немає прямих кутів.

Учитель: Справді, немає.

Мовчання.

Учень: А, я придумав! Паралелограм можна «перекроїти» на прямокутник і два трикутники. А площі цих фігур ми вже вміємо обчислювати.

Учитель: Як ти прийшов до цього висновку?

Учитель: Як цікаво! Ти сам поставив запитання і сам дав на нього відповідь. Так часто буває: відповідь приходиться саме тоді, коли питання вже поставлено. Тож частіше ставте собі питання.

Висновок. Таким чином, у психолого-педагогічній системі розвивального навчання Д. Ельконіна – В. Давидова діалогічна взаємодія між учасниками навчання забезпечує появу результатів та ефектів особистісного розвитку молодших школярів. Загалом вона характеризується через рівність позицій, партнерські стосунки між учителем та учнями, суб'єктність, відкритість у спілкуванні, позитивним ставленням один до одного, персоніфікацією висловлювань тощо. Це спеціально організоване спілкування, яке відбувається на рівнях «учитель-учень» та «учень-учень», за логікою розгортання нагадує дослідження, теоретичною основою якого є моделі, схеми, попередньо обґрунтовані способи дії. Також діалогічна взаємодія дає можливість кожному партнерові самовиразитися у спілкуванні, бути суб'єктом навчального співробітництва. Власними професійними діями педагог забезпечує сприятливу позитивну атмосферу спілкування, структурує діалог (полілог) для того, щоб створювати проблемні ситуації пізнавального характеру, підтримувати пізнавальний інтерес та мотивацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієвська В. В. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : [книга для вчителя] / В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, А. Г. Волинець та ін. ; за ред. Г. О. Балла, О. В. Киричука, Р. М. Шамелашвілі. – К. : ІЗИН, 1997. – 136 с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : [навч. посіб.] / О. Вишневський. – Вид. 3-тє, доопрац. і доп. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
3. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В. В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1996. – 542 с.
4. Зінченко В. В. Психологические основы педагогики (психолого-педагогические основы построения системы развивающего обучения Д. Б. Эльконина – В. В. Давыдова) : учеб. пособие. – М. : Гардарики, 2002. – 431 с.
5. Каминская М. В. Профессионализм учителя как реальность современного развивающего образования. Психология профессионализма учителя развивающего образования : [учеб. пособие : в 2 ч.] / М. В. Каминская. – Ч. 1. – М. : АПК и ППРО, 2008. – 232 с.
6. Мазяр В. М. Особливості організації діалогічної взаємодії на уроках в сучасній школі [Електронний ресурс] / В. М. Мазяр. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/264>.
7. Репкин В. В. Система развивающего обучения: проект и реальность / В. В. Репкин, Н. В. Репкина // Развивающее обучение: теория и практика. – Томск, 1997. – С.100–118.
8. Цукерман Г. А. Виды общения в обучении / Г. А. Цукерман. – Томск : Пеленг, 1993. – 268 с.

Дата надходження до редакції: 10.03.2016 р.